

Кроме того, лексема *Bekanntschaft* употребляется в собирательном значении, обозначая не абстрактное понятие, а круг знакомых лиц (данное значение является актуальным и для лексемы *Freundschaft*).

Что же касается имени существительного *Kameradschaft*, оно семантически выражает более близкие отношения, чем *Bekanntschaft*, употребляясь в значении 'приятельские отношения'.

Существительное *Kameradschaft* употребляется в значении, близком основному значению *Freundschaft*, но обозначает не столь высокую степень близости и доверия.

Кроме того, синонимия в исследуемых произведениях реализуется на синтаксическом уровне, когда тождественность или близость значений реализуется на уровне словосочетаний благодаря определениям, употребляющимся при одном и том же существительном. Это связано с тем, что лексемы, выступающие в качестве определений исследуемых существительных, как правило, синонимичны.

В дальнейшем планируется рассмотрение синонимов лексем, формирующих понятие «дружба», на более ранних этапах развития немецкого языка с целью сравнения и выявления закономерностей в развитии исследуемого понятия.

Источники и литература

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М: Наука, 1974. – 367 с.
2. Бережан С. Г. Семантическая эквивалентность лексических единиц. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 94 с.
3. Васильев Л. М. Проблема лексического значения и вопросы синонимии // Лексическая синонимия / Отв. ред. С. Г. Бархударов – М.: Наука, 1967. – С. 16-26.
4. Гречко В. А. Лексическая синонимика современного русского литературного языка. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1987. – 144 с.
5. Іщенко Н. Г. Синонімія спільнокореневих похідних іменників сучасної німецької мови: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – К., 2001. – 30 с.
6. Маккензен Л. Не́мецкий язык. Универсальный справочник. – М.: Аквариум, 1998. – 592 с.
7. Тараненко О. О. Синоніми // Українська мова. Енциклопедія. – К: Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 539-542.
8. Bußman H. Lexikon der Sprachwissenschaft. – 2., neu bearb. Aufl. – Stuttgart: Kröner, 1990. – 904 S.
9. Bulitta E., Bulitta H. Wörterbuch der Synonyme und Antonyme. – 10. Aufl. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990. – 795 S.
10. Deutsches Universal Wörterbuch / Hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion. – 3., völlig neu bearb und erw. Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1996. – 1816 S.
11. Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / Unter Leitung von W. Pfeifer – Deutscher Taschenbuch Verlag, 1993. – 1665 S.
12. Synonymwörterbuch / Hrsg. von H. Gürner u. G. Kempcke. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1974. – 643 S.
13. Stachowa A. Ich bin ein Kumpel // Neue Literatur von Frauen. – Berlin: Langenscheidt, 1986. – S. 16.

Пасічник І. А.

ВІДПРИКМЕТНИКОВА СЕМАНТИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ

У граматичній структурі української мови, вслід за професором І. Вихованцем, вирізняємо три ступені відприкметникової вербалізації: синтаксичний, морфологічний і семантичний [2, с. 19-23; 3, с. 26-28]. Переміщення прикметника з первинної, означальної, позиції у вторинну, присудкову, позицію, засвідчує синтаксичний (початковий) ступінь його переходу у сферу дієслова. Позиційне закріплення прикметників у присудковій функції зумовлює наступний ступінь відприкметникової вербалізації – морфологічний. Семантичний ступінь переходу сигналізує про набуття дериватом іншого порівняно з вихідною лексичною семантикою значення і є завершальним у частиномовному переході¹.

Системне дослідження відприкметникової вербалізації належить до актуальних завдань сучасної лінгвістики. Питання міжчастининомовних переходів, незважаючи на традицію їхнього вивчення (див. праці Ш. Баллі, І. Вихованця, М. Докуліла, Є. Куриловича, Л. Теньєра та ін.), до сьогодні ще не отримали остаточного розв'язання. У зв'язку з цим тема нашої статті є актуальною і потребує комплексного висвітлення. Поряд із синтаксичним та морфологічним системної кваліфікації, безумовно, потребує семантичний ступінь переходу в системі частин мови. Завдання нашої статті вбачаємо в тому, щоб визначити ступені відприкметникової вербалізації, з'ясувати особливості семантичного переходу прикметника у сферу дієслова, описати семантичний ступінь відприкметникової вербалізації на тлі морфологічного, вирізнити семантичні групи прикметників, які зазнають семантичного переходу в дієслівний простір, визначити валентні спроможності семантичних транспозитивів тощо.

Відразу ж зауважимо, що здатність до семантичних змін виявляють не всі прикметники, які зазнали дієслівної синтаксичної та морфологічної транспозиції, а лише незначна їхня кількість. Особливістю семантичної транспозиції є явно невиражена перехідність від морфологізованої до семантичної стадії перетворень, яка виявляється в тому, що на основі первинних значень морфологізованих похідних дієслів виникають їхні вторинні, похідні, значення. Відприкметникова семантична вербалізація насамперед властива дієслівним морфологічним транспозитивам, що позначають процесуальні зміни кольорової гами: **багріти** (поет.), **багровіти**, **багрянити**, **біліти**, **жовтіти**, **зеленіти**, **рожевіти**, **рудіти**, **світліти**, **сивіти**, **сизіти**, **синіти**, **сіріти**, **темніти**, **червоніти**, **чорніти** тощо. Основні значення вказаних дієслів «ставати, робитися багровим, багряним, білим, жовтим, зеленим і т. д.» стали вихідними для вторинних (більш дієслівних) значень «виділятися певним кольором», «видітися». Диференціація морфологічного і семантичного ступенів переходу прикметника у сферу дієслова можлива лише в контексті, пор.: *Листя на деревах від нього (диму) жовтіє* (О. Гончар) і *Гей, поля жовтіють і синіє небо, плугатар у полі ледве маячить ...* (М. Рильський); *Хай посиніє ми об розтужки, поступ не зупиним все одно* (В. Симоненко) і *Синіє день, як пізні капусти* (Л. Костенко); *Спини в людей уже побіліли, білі були й шапки, обличчя й чоботи ...* (В. Шевчук) і *З одного краю селища сага блищить, з другого – облуплений собор біліє* (О. Гончар); *Дуби і вільхи над Чортомликом скрипіли й стогнали, кришилося сухе дерево і падало на плеса, й вода од кори стемніла* (Ю. Мушкетик) і *Під дамбою, що відділяє шлакоблоковий завод від кучугур, журужеля тріщить під ногами, темніє на дні вибалка розгоза* (О. Гончар).

Відзначимо цікаву деталь: у частини із описаних вище морфологічних дієслів, що характеризують процесуальні зміни кольорової гами, на основі їхніх первинних значень виникає не одне, а декілька похідних, вторинних, значень. Це передусім стосується дієслів **світліти**, **сіріти**, **темніти** та ін. Зокрема, дієслівний

транспозит **світліти**, крім свого первинного значення «1. Ставати світлим, світлішим», має в сучасній українській літературній мові чотири похідні значення: «2. *безос.* Розвиднятися, світати. 3. *перен.* Набирати веселого, радісного, привітного виразу (звичайно про обличчя, очі). 4. *перен.* Ставати ясним, логічним, чітким (про думки). 5. Вирізняться світлим кольором; виднітися» [1, с. 1299], напр.: *Очі в гетьмана просвітлили, він вклонився ханові і його достойникам* (Р. Іванчук); *Йшли так довго, над ними між хитливих корон світліло розкішне, із срібними хмарами небо* (Валерій Шевчук).

Дієслівний дериват **сіріти** засвідчений із такими похідними значеннями: «2. *тільки 3 ос.* Вирізняться сірим кольором; виднітися (про що-небудь сіре) //чм. 3. Втрачати природний колір обличчя, бліднути від хвилювання, втоми, гніву і т. ін. 4. Розвиднятися» [1, с. 1324], напр.: *А там замість струмування світла, замість блакитного неба з золотими зірками чомусь присмерк сіріє...* (О. Гончар); *...на верстуву вздовж по березі сіріли чоботи й постолі, сіряки, гуні, маринарки й кобеняки, штани й сорочки* (М. Вінграновський); *Віднині вони засірілися перед ним, перед його владою – розгублені, розпачливі, безсилі ...* (М. Вінграновський).

Для відприкметникового дієслова **темніти** характерні три похідні значення: «2. *безос.* Вечоріти, сутеніти. 3. *перен.* Ставати похмурим; злішати.

4. Вирізняться темним кольором; виднітися (про що-небудь темне) [1, с. 1439], напр.: *В тропіках темніє одразу, це слід було врахувати* (О. Гончар); *Посеред протоки, посеред зоряного плеса човен темніє* (О. Гончар). Наявність декількох похідних значень засвідчує істотні зрушення в семантиці дієслівних транспозитів і сигналізує про глибоке їхнє «вростання» у власне-дієслівний клас.

Семантичний ступінь змін властивий також частині морфологічних дієслів, утворених від синтаксичних транспозитів на позначення зовнішніх ознак істот, предметів, фізичних і психічних властивостей людей, їхньої вдачі, інтелектуальних спроможностей, фізичних властивостей предметів, смакових особливостей, ознак, що сприймаються на дотик, параметричних величин тощо: **русявіти**, **рум'яніти**, **кволіти**, **німіти**, **хиріти**, **шаленіти**, **дуріти** (розм.), **липнути**, **м'якнути**, **тепліти**, **холодіти**, **холодніти** (розм.), **кругліти**, **мізерніти** (розм.) та ін. У цих дієслів на основі первинних значень «ставати руським, рум'яним, кволим і т. д.» виникає одне або декілька вторинних значень. З одним похідним, більш дієслівним, значенням трапляються в українській мові відприкметникові дієслова **русявіти** «вирізняться руськістю»; **кволіти** «розм. хворіти, слабувати»; **хиріти** «перен. бути в стані загального погіршення; занепадати»; **мізерніти** «втрачати сили, здоров'я; худнути»; **холодіти** «перен. ставати холодним, байдужим, безпристрасним»; **кругліти** «тільки 3 ос. виднітися (про щось округле, кільцеподібне)» [1], тощо, напр.: ...з кожним днем Ібрагім мізернів ... (Р. Іванчук); ... з комірних вирізів вишнево кругліло намисто й сяяли дукачі (М. Вінграновський).

Із двома й більше похідними значеннями функціонують у сучасній українській мові дієслівні транспозити **рум'яніти** «перен. ставати рожево-червоним чи багряним під час сходу чи заходу сонця», «перен. ставати червоним, рожевим (про плід)», «перен. набувати червоного, золотисто-коричневого відтінку під час смаження або випікання», «перен. вирізняться червоним, рожевим забарвленням або червонуюватим, золотисто-коричневим відтінком»; **німіти** «перен. втрачати чутливість, залякати», «перен. сповнюватися тишею»; **шаленіти** «виявлятися з надзвичайною силою, бурхливо, бути дуже сильним (перев. про явища природи, стихійні явища», «бути у нестримному, стрімкому русі», «діяти нерозумно, нерозсудливо»; **дуріти** «забавлятися безглуздими пустощами, дурацтвами», «робити безглузді, необдумані вчинки», «перен. за ким і без додатка. Втрачати ясність свідомості, рівновагу від почуття любові до когось-небудь»; **липнути** «розм. обліплювати обсяди когось-небудь (про мух і т. ін.)», «до кого перен. горнутися, тулитися, відчувати симпатію до когось-небудь», «закриватися, запліщуватися (від сильного бажання спати, від утоми і т. ін.) (про повіки, очі)»; **м'якнути** «ставати розслабленим, м'яким», «перен. ставати добрим, лагідним, чутливим; лагідніти»; **тепліти** «безос. про настання теплої погоди», «перен. виявлятися слабо, незначною мірою; жевріти» [1] і под., напр.: *Тепліла в його голові й така думка – сподобатися комишиникам кухарством* (Ю. Мушкетик); *Далеко на пляжах – тисячі людей, золотяться тіла червоно, з відстані наче суцільні тиєниці рум'яніють* (О. Гончар); *Після вони (сніжинки) густішають, летять з вітром, в'ються в затишку, б'ються об дерева, об стіни будинків, липнуть до всього* (У. Самчук); *Шаленіють зенітки, в небі свист і виття, блиск літаків і сонце кудлате, сліпучо-сліпе, як вибух* (О. Гончар); *Всі похлопувалися, зазімліли* (Ю. Мушкетик); *Заграли раптом кийські дзвони і стихли в розпачі, підвела голову очманіла Європа, зазімліла в подиві і враз зареготала: розчаровано, глузливо, втішно* (Р. Іванчук). Вторинні значення цих дієслів розвинулися на основі первинних їхніх значень. Вони засвідчують семантичний ступінь переходу відповідних морфологічних дієслів.

У художньому мовленні неодноразово знаходимо реченеві конструкції з дієслівними семантичними транспозитами типу **бородатіти**, **волохатіти**, **горбатіти**, **пузатіти** і под., напр.: ... над ним білими хмарами **горбатіло** небо (Ю. Мушкетик); ... на лаві **пузатів** глек (Ю. Мушкетик); ... під кошмою і шубою **бородатіла** сонна князева голова (Ю. Мушкетик); *Двоє двопалих уже стовбурчилися в новій одежі – їхні горби, ший, і ноги **волохатіли** на базарі над козаками ...* (Ю. Мушкетик). Основу цих дієслів формують прикметники складнішої семантичної природи, які подібно до відносних прикметників утворені від іменників із конкретним значенням, проте їхні суфікси, крім граматичної функції, мають лексико-семантичне навантаження і передають власне ознаку. У граматичній структурі сучасної української мови такі відприкметникові дієслова є нетиповим явищем.

Відприкметникові дієслова, які зазнали семантичної стадії перетворень, подібно до синтаксичних та морфологічних дієслів найчастіше поєднуються з одним залежним лівобічним компонентом – суб'єктом, напр.: ... за поручнями і за провалами **темніли** Дніпро і море (Ю. Мушкетик); *Коло нього **біліла** невштита філіжанка молока* (В. Шевчук); *А вишу сяс Дніпро, так сяс, що аж очі різже, острови **зеленіють** ...* (О. Гончар).

За певних контекстних умов семантичні транспозити поряд із лівобічною позицією суб'єкта відкривають правобічну позицію об'єкта, щоправда, остання має переважно факультативний вияв, напр.: ...за вутлими плечима ази Аббас **червонів** бровами і бородою (Ю. Мушкетик); *(Свічечка) **синів** кунтушем у сідлі* (Ю. Мушкетик); *За віською – біля намету – халявами догори **чорніли** Наливайкові чоботи* (Ю. Мушкетик); ...

зіщулено й одиноко він **білів** своїм шовковим до п'ят халатом, жовтів лисим черепом і витирав Яковою шапкою свої важкі гарбузові щоки... (Ю. Мушкетик); ...церква ...золотіла хрестом над усіма ними (Ю. Мушкетик).

У поетичній мові також трапляються реченнєві конструкції з відприкметниковими дієсловами, семантика яких у певному контексті модифікується, напр.: *Степан, бачу, **почорнів** кожухом за корчму, а я жуваном – до замкової стіни* (Ю. Мушкетик); *Четверо гостроверхих китайських воїнів **піджовтіли** халатами до Месії і схрестили над головами піки* (Ю. Мушкетик); *(Козаки) **зарясніли** потилицями туди* (Ю. Мушкетик); *Ясельський **білів** прямо на віз, де принишкли Шостак із Тимошем* (Ю. Мушкетик); *(Негритянки) пошпурили цебрами за казани у воїнів і кашоварів і зі своїм криком та плачем **почорніли** до шарабанів* (Ю. Мушкетик). Як бачимо, у похідних дієслів на семантику процесу виразно нашаровується значення дії та локативності, що зумовлює зростання їхнього валентного потенціалу. У правобічній позиції таких предикатів поряд із об'єктом компонентом набув поширення локативний елемент, який, звичайно, функціонує при предикатах дії та локативності. В аналізованих реченнєвих конструкціях подибуємо відприкметникові дієслова, в яких на семантику процесу нашаровується значення власне-локативності, напр.: *(Хабіджа) **прочорніла** очима в Аслана недовго, бо він спродав її польському послові ...* (Ю. Мушкетик); *На тім березі біля мосту в затінку верб кожен при своїх сотнях **темніли** на конях Лобода і Наливайко* (Ю. Мушкетик). Реченнєві конструкції з відприкметниковими дієсловами, семантика яких зазнає модифікацій, становлять граматичну специфіку ідіолекту М. Вінграновського. Вони засвідчують особливості індивідуального світосприйняття письменника, психологію його мовотворчості, зумовлюють витворення своєрідного мовного світу.

Семантичної стадії перетворень, на думку І. Вихованця, зазнають також «відприкметникові дієслова, що утворилися від дієслівно-прикметникових сполук на зразок *робити білим, робити сухим* і под.» [3, с. 293]. У цьому випадку похідні форми зазнають глибших змін: вихідні дієслівно-прикметникові сполуки із семантикою стану послідовно перетворюються на дієслова дії. За семантичного ступеня переходу у сферу дієслова вихідний прикметник утворює кореневу морфему, що акумулює в собі ядро лексичної семантики, а дієслово *робити* перетворюється відповідно на суфіксальну віддієслівну морфему *-и-* або *-ізува-/-изува-*, яка зосереджує узагальнене значення предиката дії. Для такого типу змін характерним є те, що суфікси виступають формальними показниками морфологічного закріплення дієслівної синтаксичної транспозиції, пор.: *робити білим* → *білити, робити чистим* → *чистити, робити легальним* → *легалізувати* тощо. У сучасній українській мові внаслідок семантичної вербалізації дієслівно-прикметникових сполук сформувалася група дієслів на позначення активної дії: *багрити, багрянити, білити, жовтити, зеленити, пістрявити, синити, темнити* (розм.), *червонити, рум'янити, повнити, круглити, тверезити, п'янити, веселити, злити, бадьорити, воложити, м'якшити, пушити, густити* (зах.), *дешевити, гірчити, кислити, солодити, тишити, гарячити, холодити* і под., напр.: *Для надвірного війська, для Павла Свічечки і Тимоша раптова поява невідомої спереду них кінноти **захолодила** подих* (Ю. Мушкетик); *Дотліває холод мій у ватрі, біля мосту **стишую** ходу ...* (В. Симоненко); *Тінь **притемнила** чоло, насунулася на брови, напливла на щоки і ніс, на вуса, дійшла до губ і на них зупинилася...* (Ю. Мушкетик).

Іноді похідні предикатні одиниці вирізняються на тлі вихідних одиниць більшою кількістю залежних іменникових компонентів, пор.: *Хлопець **робить** повним бідон і Хлопець **повнить** бідон водою; Мати **робить** білою хату і Мати **білить** хату глиною*. Це свідчить про зростання їхнього валентного потенціалу, збільшення актантної «потужності», пор. [6, с. 139-161, 5, с. 208-219, 3, с. 139-142]. У цьому випадку маємо явище, коли похідна і вихідна форма наділені різними валентними спроможностями. Збільшення кількості залежних позицій засвідчує істотні зрушення в семантиці похідних предикатних одиниць і сигналізує про типову дієслівну сполучуваність.

Отже, семантична стадія перетворень є завершальною у відприкметниковій вербалізації. У сучасній українській мові вона здійснюється вибірково з урахуванням семантичного наповнення морфологічних і синтаксичних транспозитів.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел – К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пулсари», 2004. – 400 с.
4. Гак В. Г. Транспозиція // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 519.
5. Пługнян В. А. Общая морфология: Введение в проблематику. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 383 с.
6. Чейф У. Л. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. – 482 с.

Примітки

¹Пор. традиційний погляд, згідно з яким розрізняють два ступені транспозиції: 1) неповна, або синтаксична, за якої змінюється тільки синтаксична позиція вихідної одиниці без зміни її морфологічної належності до відповідної частини мови; 2) повна, або морфологічна, за якої утворюється слово іншої частини мови [4, с. 519].

Петров А. В.

«РАЗВЕРТЫВАНИЕ» ЛСГ «УНИЧТОЖЕНИЕ ЖИВОГО ОБЪЕКТА» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Постановка проблемы. При рассмотрении лексики как системы обнаруживается наличие двух исследовательских подходов: логического (за основу классификации берется понятие) и лингвистического (основой классификации является слово) [1; 2; 3; 4].

Одним из представителей первого направления является Й. Трир, который обосновал понятийное, семантическое, поле [1]. С понятийным подходом связано выделение в самостоятельное направление функциональной лексикологии, единицей которой является семантема [5; 6; 7]. В понятие семантемы ученые